

РЕЦЕНЗИЯ
ЗА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД НА КОСТАДИН НУШЕВ
„ИСТОРИЯ НА РУСКИТЕ РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКИ ИДЕИ
ЗА ЧОВЕКА И ДУХОВНИТЕ ОСНОВИ НА НРАВСТВЕНОСТТА“
ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН
„ДОКТОР“ В ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ 2.3 ФИЛОСОФИЯ,
НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ ИСТОРИЯ НА ФИЛОСОФИЯТА
от проф. дфн Нина Димитрова

Костадин Нушев е доцент в Богословския факултет на Софийския университет, а във Философския факултет на Югозападния университет, катедра „История на философията“, е докторант на самостоятелна подготовка (с научен ръководител доц. Георги Донеv). Костадин Нушев е експерт към културно-просветния отдел на Светия Синод на БПЦ; научната му продукция включва пет издадени монографии.

Настоящата дисертация, посветена на руската религиозна философия, принадлежи към областта *история на идеите* – тя е историко-философско, историко-богословско и историко-културно изследване, за осъществяването на което в значителна степен е допринесла богословската компетентност на автора. Заявени като една от задачите на труда, в него се съдържат историко-богословски анализи, а също и коментари на съвременни богословски концепции – необходимо и ценно допълнение към философската разработка на темата.

Дисертационното проучване се фокусира върху антропологическата проблематика, проследявана в съчиненията на руски мислители от трийсетте години на XIX век докъм средата на XX век (предмет на анализ са и емигрантските проекции на Сребърния век). Но доколкото – както основателно е подчертавано на доста места в дисертацията – руската мисъл е предимно антропоцентрично и етически ориентирана, то тогава този труд става представителен за *руската религиозна философия* като такава. Предложената конкретизация, направена въз основа на избора на определен проблем, чиито разработки са търсени в съчиненията на множество автори, не предлага чувствително стеснение на обхвата (в който са включени и знакови богословски концепции, и философският заряд на руската художествена литература). В сегашния си вид предлаганият текст тематично (а и като обем) надхвърля обичайното изследване за

получаване на образователната и научна степен „доктор“. Всяка от представените в него конкретизации на основната тема е била (и вероятно ще бъде) предмет на многобройни научни дирения, включително дисертационни. Обяснимо е защо трудът е близо триста страници. Но след като все пак е бил утвърден даденият тематичен обхват, задавам въпроса защо не е включено в изследователския план и творчеството на Лев Карсавин, чийто персонализъм има пряко отношение към разглежданата проблематика.

Структурата включва увод, две големи части, заключение и библиография на ползваните литературни източници.

В увода е представен феноменът *руска религиозна философия* като част от европейското духовно наследство, като същевременно са изтъкнати специфично руските разбирания за философията като *любомъдрие*. Антропоцентризмът на руската мисъл е добре аргументиран. Изходното определение за *руска религиозна философия* (което намирам на с. 16) е следното: „Руската религиозна философия е философия за човека и за драматизма на неговия път: за човека, който свободно избира своя духовен път и преминава през трудните нравствени решения и изпитания...“ Убеждавам се в състоятелността на това определение в последвалото изложение, откривайки негов инвариант в отделните коментирани концепции.

Накратко е описан историческият път на *руската религиозна философия* – от идеите на славянофилите през школата на Соловьев до Сребърния век и неговите проекции в емигрантска среда, съответно нелегалните кръжоци в съветско време. Детайлно очертано е присъствието на този феномен в днешна Русия.

Ценен момент в обсъждания труд е представянето на българската рецепция на руските религиозни философи в творчеството на български богослови от първата половина на XX век (авторът е прав – именно богословските, а не философските съчинения в България от указания период свидетелстват за такова влияние). Смятам тази изследователска линия за твърде перспективна и предлагам на К. Нушев да направи отделно цялостно проучване по темата. (По-подробно изложение върху влиянието на *руската религиозна философия* и развитието на християнската антропология в българската богословска наука се съдържа към края на дисертационния труд – тази разработка би могла да залегне като основа на една бъдеща реконструкция).

Както е редно, в увода присъства описание на предмета и обекта на изследването, поставена е неговата цел, конкретизирана в няколко задачи, а също и указание за използваните методи. Като цяло, уводът, тази особено представителна за една дисертация част, е изготвен грижливо и според стандартните научни изисквания. Проблем за мен обаче е лансираната теза (хипотеза) за изначално религиозния характер и насоченост на руската философия, носеща дълбоко метафизични и духовни корени, идващи от християнството (на с. 29). *Руската религиозна философия* е обяснена като автономна област, намираща се в близки, родствени връзки с религията и богословието. Нямам предвид принципната невъзможност за синтез между религия и философия, утвърждавана с категоричност от множество мислители както от страна на философията, така и от страна на богословието. Нито посочването на тази невъзможност от немалко днешни руски автори, които, говорейки за *руската религиозна философия*, неизменно прикачват към израза „така наречената“. Имам предвид вътрешната нестабилност и уязвимост на това съчетание, усетено и възплъщавано от самите представители на тази философия, някои от които са принудени да се ориентират по-определено, „вземайки страна“ – както става например със С. Булгаков, който в емигрантските си години е богослов. Имам предвид и това, че много от богословите, коментирани в дисертацията, са критично настроени срещу феномена *руска религиозна философия* – например докато Василий Зенковски утвърждава възможността за една *християнска философия* (макар да не вижда в школата на Соловьев търсения образец), Георгий Флоровски и Владимир Лоски изобщо отричат ценността на това философстване. И обратно – трудно можем да погледнем на творчеството на Бердяев и Франк откъм една „неопатристична перспектива“. Следователно, когато не е представена взаимната критична рефлексия, съчетанието подвеждащо би изглеждало устойчиво. Мисля, че тезата на това пространно изследване (ако изобщо е наложително да има теза) би се съдържала в изтъкването на общото във всички многобройни и разнообразни антропологични версии. Това, впрочем, е направено и е представено като резултат от осъществената научна работа. При евентуално преформулиране акцентът върху значението на идеята за Богочовечността би бил ясно открит и би изиграл ролята на теза, при това би подчертал спецификата на руския вариант, предвид отсъствието на тази идея в западното богословие. Но това е само предложение и решението е на автора. Във всички случаи обаче постоянно провежданият паралел между конкретни постановки от

страна на философията и на богословието (в руския случай) е ценен и приносен момент на дисертационното изследване.

Първата част на работата е озаглавена „История на руската религиозна философия през XIX век“ и е детайлно структурирана. Поради значителния обем на дисертацията като цяло ще отбелязвам само тези моменти, които според мен са постижения за труда (респективно и които предизвикват несъгласие у мен). Тази част започва с подробен исторически обзор (история на идеите, политическа история и т.н.), за да стигне до славянофилството като критична рецепция на просвещенската мисъл. Аргументирано и точно представени са според мен: разбиранията за философията в контекста на Православието, схващанията за човека и неговото битие, идеите за свободата и достойнството на човешката личност, учението за любовта като основа на човешката нравственост и цел на духовния живот, идеите за културата и обществено-политическия живот.

Появата на феномена на руското славянофилство, изпитало влиянието на френското просвещение и немския романтизъм, основателно е посочена като бележеща появата и на оригиналното руско философстване. Синтетично са изложени идеите на Киреевски и Хомяков за вярата и разума, техните възражения срещу рационализма на западната философия. Изтъкнати са общите теми и споделените между германски и руски мислители идеи. Особено внимание е обърнато на идеята за съборността и нейното социално значение.

При обясненията на спецификата на славянофилския критицизъм на европейския рационализъм бихме могли да се възползваме от схемата на Хр. Янарас, очертаваща *европейския* Изток и *европейския* Запад като светове съответно на *логизма* и на *рационализма*. Западният превод на Λόγος, отбелязва Янарас, се е оказал фатален; западноевропейското осмисляне на Ratio е пренебрегнало елинското и църковното значение на понятието Λόγος, свеждайки значението му само до умозаключителната способност на физическия индивид и изолирайки познанието от *опита на общуването и връзката...* („Църквата в контекста на посткомунистическа Европа“). Така за руската духовност адекватен на дълбинно свързаната с устоите на християнството философия е именно логизмът, а не рационализмът; противоположността между Λόγος и Ratio обосновава и два коренно различни типа философстване – руското и западното.

Достоевски като философски мислител е предметът на анализ на следващ раздел в труда. Очертана е антропологическата проблематика в творчеството на

писателя – разбиранята за: свободата, човека като тайна; религиозния/християнския хуманизъм; страданието; личността на Христос и идеята за Богочовека. Направено е предположението, че в *религиозно отношение* оптимистичната нагласа у Достоевски определя една от основните разлики между него и Толстой. *Християнството на Достоевски* е представено в критичната рецепция на Константин Леонтиев, както и в апологетичния прием от Владимир Соловьов и представителите на Сребърния век.

Особено важно положение в дисертационния труд е вниманието върху руската художествена литература като органична част от националната философска култура. С оглед на това предприетите проучвания на творчеството на Достоевски и Толстой са напълно уместни и са необходим елемент от изследването на *руската религиозна философия*.

Аргументираният анализ на идеите на Толстой в търсеното отношение сочи анархизма и нихилизма като тяхна специфика. Бих препоръчала на К. Нушев да погледне и студията на Фьодор Степун „Религиозната трагедия на Толстой“, тя е според мен едно от най-добрите изследвания по темата.

Разсъжденията върху идеите за ненасилие и непротивене на злото у Толстой естествено са провокирали размишления за руския анархизъм изобщо. Струва ми се обаче, че на последния подпараграф (със сгрешена номерация) – „Идеите на социализма и идеологията на марксизма в историята на руската философия“, не му е там мястото. Изобщо навлизането в областта на социалната и политическата философия, колкото и да е злободневно, разфокусира текста и излишно увеличава обема му.

Следващ раздел се занимава с философското дело на Соловьов (разбира се, откъм избрания ракурс). Основните акценти, както би следвало да се очаква, са поставени върху идеята за всеединството и идеята за Богочовечеството – детайлно разгледани, както и върху цялостния опит на Соловьов за реабилитация на човешката личност в отношението ѝ с Бога. Реабилитация, залегнала в основите на един нов *теохуманизъм*, възторжено приет от философите на Сребърния век. Изкушавам се да цитирам една от идеите на руския философ, която мислителите от Сребърния век с въодушевление се заемат да оживотворят: „Човечеството трябва не да съзерцава Божеството, а самò да става божествено“; „новата религия не може да бъде само пасивно богочитание или богопоклонение, а трябва да стане активно богодействие, т.е. съвместно действие на Божеството и човечеството“ (Духовните основи на живота“).

По-нататък дисертацията разглежда религиозно-философските идеи на двама известни руски православни мислители – Теофан Затворник и Виктор Несмелов. Освен още веднъж да изтъкна, че професионалната компетентност на К. Нушев тук е много важна, ще отбележа и че този анализ е органична част в общото изследване на *руската религиозна философия*, а използването на извори от българското богословие (Иван Панчовски) е похвално. Отново е направен паралел между философския и богословския компонент в изследвания културен и духовен феномен.

Втората част на дисертационния труд е озаглавена „Битието на човека и свободата на духа във философската култура на руския религиозен ренесанс на XX век“. В нея е набелязан за изследване следващият етап от сътрудничеството между философия и богословие, разкриващо нови полета на мисълта.

Общата характеристика на религиозно-философската мисъл на Сребърния век е предадена главно по Бердяев. Предмет на изследване в дисертацията са както онтологическият поврат (през призмата на идеите на Николай Лоски), така и собствено антропологическата проблематика, намирана в творчеството на Сергей Булгаков и Павел Флоренски, Николай Бердяев, Семьон Франк и Борис Вышеславцев – като *религиозни философи*, и на Василий Зенковски, Йоан Кронщадски, Георгий Флоровски, Владимир Лоски, Йоан Майендорф, Павел Евдокимов – като *богослови*. Както се вижда, предложената в първата част изследователска стратегия за постоянен компаративистки анализ между философия и богословие е актуална и тук. Свидетелства за плодотворността на предложения подход са предложени в специално посветеното на тази връзка обобщение, наречено „Влияние на руската религиозно-философска мисъл върху християнската антропология“. Накратко очертани са днешните тенденции в развитието на съвременното православно богословие откъм нравствената и антропологичната му тематика. Много ценен момент за мен е проследяването как чрез творчеството на Бердяев персонализмът в християнската антропология и етика е бил възприет в правослазната етическа и антропологическа богословска литература през втората половина на XX век – в руското, гръцкото, сръбското и българското богословие. Отново ще посоча, че според мен „*руската религиозна философия* и българското богословие“ е много перспективна насока на изследване.

Що се отнася до представянето на антропологическите и етическите идеи у главните представители на *руската религиозна философия* от Сребърния век, намирам,

че авторът е успял синтетично и компетентно да изяви най-характерното за всеки от тях, така че цялостният резултат е убедителен. Втората част следва набелязаната програма с теоретичните предпоставки, на които се спрях по-подробно в коментара си по-рано – нещо, което тук не е необходимо да правя.

Заключението представя резултатите от изследването, обособени в отделни точки, чиито формулировки аз на свой ред ще се опитам да съкратя и представя още по-схематично. И така, дисертацията: „разполага“ руската религиозна философия между универсалното и самобитното; акцентира върху онтологизма на тая философия като нейна неотменима специфика; разкрива значението на славянофилството като импулс за разгръщане на *руската религиозна философия*; изтъква философското значение на Достоевски; фокусира се специално върху делото на Соловьев; утвърждава особеното значение на антропологичната и на етическата проблематика за изследвания духовен и културен феномен. Синтетичен израз на достигнатите научни резултати се съдържа според мен в последния тезис – че *руската религиозна философия* изиграва важна роля като обновител на съвременно православно богословие, особено на неговата антропология и етика. Благодарение и на тази философия съвременното православно богословие се философизира; констатирано е взаимното допълване между двете дисциплини.

За да очертае тази *панорама* на руската религиозно-философска култура (част от която е и художествената литература, и богословието), на К. Нушев очевидно е бил нужен значителен изследователски опит. По темата на дисертационния труд той посочва седем статии.

Авторефератът представя добре дисертацията, а формулировката на научните приноси на труда е удовлетворителна.

В заключение: оценявам представения дисертационен труд като изпълнен на високо теоретично ниво научноизследователски проект и съм убедена, че неговият автор Костадин Кирилов Нушев заслужава да получи образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.3 *Философия*, научна специалност *История на философията*.

15. 11. 2016

Подпис: